

De culturele infrastructuur van gemeenten

Een verkenning

Cor Wijn Het begrip ‘culturele infrastructuur’ is bij beleidmakers in de mode. In beleidsnota’s wordt deze term uit de wereld van wegenbouwers en communicatiespecialisten gebezigd omdat de cultuursector net zo onmisbaar lijkt als wegen, vliegvelden en telefoonverbindingen. Op grond van cijfermateriaal, literatuur en de gemeentelijke praktijk verkent Cor Wijn de contouren van de culturele infrastructuur van gemeenten.

‘Infrastructuur’ verwijst naar een sfeer van asfalt, gebouwen en verbindinglijnen. Toch is dat niet de connotatie die men in de cultuursector doorgaans aan dit woord verbindt. Beleidmakers die spreken over *culturele* infrastructuur, duiden hiermee op een rijk scala aan verschijnselen. Ze doelen op gebouwen met een culturele functie en instellingen die een culturele taak vervullen. Soms verwijzen ze ook naar evenementen die herkenbaar zijn door een vast patroon of een vaste formule (bijvoorbeeld een jaarlijks terugkerend cultureel festival). Zelfs bepaalde cultuuruitingen, zoals een serie voorstellingen of een beeldenroute, rekenen ze soms - terecht of niet - tot de culturele infrastructuur. In deze verkenning volg ik de rekkelijken en beschouw ik iedere georganiseerde of geïnstitutionaliseerde vorm van culturele activiteit als onderdeel van de culturele infrastructuur van een gemeenschap.

Gemeentelijke subsidies

Een grote deel van de Nederlandse culturele infrastructuur bestaat bij de gratie van overheidssteun: subsidies van rijk, provincies en gemeenten leggen de grondslag voor tal van culturele gebouwen, instellingen en manifestaties. Daarbij is het aandeel van de gemeenten in de totale overheidsuitgaven voor cultuur veruit het hoogst. In 1991 bedroeg dit circa 64 procent, tegen 29 procent van het rijk en 7 procent van de provincies. Aangenomen mag worden dat deze verhouding in de afgelopen jaren nauwelijks is gewijzigd (Ministerie van WVC 1993, 62).

De gemeenten zijn overigens niet de uitvoerders van cultuurbeleid van de rijksoverheid. Evenmin kunnen de culturele activiteiten in gemeenten worden beschouwd als een produkt van - of een substituut voor - de door het rijk gesubsidieerde kunstinstellingen. Veel gemeenten geven een substantieel deel van

hun autonome financiële middelen (afkomstig uit het Gemeentefonds) uit aan cultuur. Niet alleen voor gezichtsbepalende projecten, maar ook voor voorzieningen als bibliotheken, muziekscholen en musea. Het budget dat zevenentwintig vooraanstaande cultuurgemeenten tezamen aan cultuur uitgeven, bedroeg in 1988 circa 637 miljoen gulden. Dat is aanzienlijk meer dan het rijk dat jaar aan cultuur besteedde (Julien en Rozema 1991, 5).

Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) gaven alle gemeenten gezamenlijk in 1995 de volgende bedragen uit voor culturele activiteiten of voorzieningen (*Jaarboek Gemeentefinanciën 1995*, 1-16):

Openbaar bibliotheekwerk	648 mln. (f42 per inwoner)
Kunst	632 mln. (f41 per inwoner)
Oudheidkunde/musea	493 mln. (f32 per inwoner)
	1.773 mln.

Dit is per inwoner gemiddeld bruto ruim f 115,-.¹ Ter vergelijking: voor sport gaven de gemeenten in 1995 gezamenlijk circa f 112,- bruto per inwoner uit. Overigens zijn in het bedrag van f 115,- nog niet de totale gemeentelijke uitgaven voor cultuur verdisconteerd. Investerings voor nieuw- of verbouw van accommodaties komen vaak uit de algemene middelen. Uitgaven voor muzische en culturele vorming komen soms ten laste van onderwijs. De monumentenzorg wordt geregeld uit de begrotingspost stads- en dorpsvernieuwing gefinancierd.

Gemeentelijk cultuurbeleid: niet alleen stedelijk beleid

Heeft men het over gemeentelijk cultuurbeleid, dan spreekt men al snel over *stedelijk* cultuurbeleid. De voornaamste reden hiervoor is dat een aantal culturele voorzieningen zich concentreert in de grotere gemeenten. Ter illustratie: 85 procent van de 316

kunstproductieinstellingen die op grond van de *Cultuurnota 1993-1996* structureel of incidenteel rijksgelden krijgen toebedeeld, zijn gehuisvest in de negen oorspronkelijke knooppuntgemeenten die Nederland kent sinds de *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening* (1988): Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Arnhem/Nijmegen, Eindhoven, Groningen, Hengelo/Enschede en Maastricht/Heerlen. Uit het jaarlijkse aantal voorstellingen in de sectoren toneel, dans, mime, klassieke muziek en opera/operette over de periode 1971-1986 is een culturele ‘top-10’ af te leiden, die bestaat uit (in volgorde): Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Haarlem, Arnhem, Groningen, Nijmegen en Leeuwarden, met daar vlak achter steden als Tilburg, Enschede, Maastricht en Den Bosch (Blank 1988, 12).

Uiteraard hebben grotere steden in beginsel een bredere voedingsbodem voor kunst en cultuur. De stedelijke omgeving vormt doorgaans het laboratorium van de kunstenaar: hoe groter de stad, hoe groter de concentratie van kunstenaars en publiek en hoe dichter het netwerk van ontmoetingsplaatsen (Nuis 1992, 30-31). Maar naast de knooppuntgemeenten en ‘top-10’-gemeenten bestaan er tal van grote en kleinere steden met een sterke culturele infrastructuur. Uit onderzoek van Julien en Rozema (1991) kwam naar voren dat tenminste elf niet-knooppuntsteden in 1988 een hoger bedrag per hoofd van de bevolking aan cultuur uitgaven dan een aantal steden met knooppuntstatus (dit exclusief Amsterdam, Rotterdam en Den Haag).² Ook doen kleine en middelgrote gemeenten substantiële uitgaven om culturele accommodaties en initiatieven in stand te houden en te stimuleren. Dit gebeurt in kleine, cultureel ‘bekende’ gemeenten zoals Bergen, Borne, Diepenheim, Hattem en Medemblik, maar ook in middelgrote plaatsen als Gouda, Hoorn, Sittard, Smalingerland en Venlo.

Patronen in gemeentelijke culturele infrastructuur

De patronen in de culturele infrastructuur van gemeenten zijn meermalen onderzocht. Voster publiceerde in 1967 de omvangrijke studie *De cultureel-geografische indeling van Nederland: een beredeneerde hiërarchie van culturele gebieden en centra* (Voster 1967). Voster had tot doel om 'op grond van empirische gegevens doorgronden of in Nederland een kernpatroon bestaat waarin onderwijs- en culturele voorzieningen van allerlei typen dusdanig veelvuldig voorkomen, dat voor de betreffende kernen van een culturele centrumfunctie kan worden gesproken' (Voster 1967, 4).

Verzorgingsniveau van kernen

De bevindingen van Voster zijn na bijna dertig jaar nog steeds relevant. Hij stelde vast dat er in de jaren zestig in Nederland een patroon van grotere en kleinere culturele kernen bestond. In dit patroon was een hiërarchie te ontdekken, die overigens niet een vanzelfsprekende parallel vertoonde met bijvoorbeeld bestuurlijke of economische gebiedsindelingen. Anno 1967 bestonden er in de cultuursector *grosso modo* drie categorieën: *complete* culturele kernen (gemeenten die voorzieningen hadden op alledrie de onderzochte culturele terreinen: toneel, concerten en tentoonstellingen), *incomplete* culturele kernen (gemeenten die beschikten over voorzieningen op twee van de drie genoemde terreinen) en *facetkernen* (gemeenten die slechts één van deze voorzieningen binnen hun grenzen hadden).

Voster beschouwde in 1967 eenenvijftig gemeenten als een complete culturele kern. Dit betrof de gemeenten die volgens de CBS-indeling van dat moment een stedelijk karakter hadden: vooral de grotere gemeenten die een centrumfunctie voor een bepaald gebied vervulden (CBS, 1958). De grens tussen gemeenten

met incomplete culturele kernen en gemeenten met facetkernen bleek moeilijker aan te geven. In totaal waren er drieënveertig steden met incomplete kernen en drieënvijftig met facetkernen. De gemeenten met facetkernen kwamen vooral voor in de groep van gemiddeld 13.000 inwoners, de gemeenten met incomplete kernen zaten zo rond de 24.000 inwoners. De eenenvijftig gemeenten met complete kernen hadden een inwonertal van 66.000 of meer.³

Dertien jaar na het onderzoek van Voster verscheen een studierapport van de Rijksplanologische Dienst (RPD) waarin ook werd ingegaan op de culturele verzorgingsniveaus van kernen. Dit onderzoek, getiteld *Hiërarchie van kernen 1979*, was een vervolg op eerdere publikaties van de RPD zoals *Hiërarchie van kernen in Nederland* (1974) en *Hiërarchie van kernen, theorie en werkelijkheid* (1978). Ook in dit onderzoek werden drie niveaus in het culturele voorzieningenpatroon van gemeenten onderscheiden. Op basis van zeven sleutelementen (bioscoop, muziekschool, nieuwsblad, hoofdvestiging bibliotheek, bibliotheekfiliaal, specifieke culturele ruimten en overige culturele ruimten) werd vastgesteld dat drie clusters van gemeenten beschikten over een ongeveer vergelijkbaar pakket. Het ging hierbij om de volgende clusters:

- gemeenten met een laag voorzieningenniveau (bestaande uit een filiaal van een bibliotheek, een niet-specifieke culturele ruimte - bijvoorbeeld een gemeenschapshuis - en soms een archief of museum): nagenoeg allemaal gemeenten met minder dan 30.000 inwoners anno 1996 (in 1979 lag dit per gemeente gemiddeld circa 7.000 à 10.000 inwoners lager);
- gemeenten met een 'gemiddeld' voorzieningenniveau (bestaande uit in ieder geval een hoofdvestiging van een bibliotheek, algemene en doorgaans ook specifieke culturele ruimten, een muziekschool en in

- veel gevallen een bioscoop): de categorie van gemeenten tussen globaal de 30.000 en 100.000 inwoners (anno 1996);
- gemeenten met een hoog voorzieningenniveau, dat wil zeggen: in alle gevallen beschikkend over specifieke culturele ruimten en een bioscoop, vaak ook over een lokaal nieuwsblad. Gemeenten met meer dan circa 100.000 inwoners anno 1996 (RPD 1980, 16-19, 38).

Zowel uit het onderzoek van de RPD als uit het onderzoek van Voster komt naar voren dat er grofweg *drie schaalniveaus* lijken te bestaan wat betreft de culturele infrastructuur van gemeenten, niveaus die min of meer samenhangen met de grootte van die gemeenten. In de volgende paragraaf doe ik een bescheiden poging om de - overigens enigszins afwijkende - drieslag die in beide studies wordt vastgesteld, te vertalen naar de culturele infrastructuur van gemeenten in 1996. Dit leidt tot een conceptueel 'ringenmodel'.

Een conceptueel model: cultuur in ringen

Met een beetje fantasie laat een cultureel voorzieningenpatroon zich net zo 'lezen' als een concentrisch stadsplan, zoals bijvoorbeeld dat van Amsterdam uit 1612. In de culturele infrastructuur van gemeenten is een opbouw van kernvoorzieningen die men overal aantreft (bibliotheken, monumenten), een uitgebreider scala van voorzieningen die alleen in wat grotere gemeenten aanwezig is (zoals de lokale omroep) en grootschalige voorzieningen die bijna uitsluitend bestaan in de grotere steden (bijvoorbeeld een museum voor moderne kunst). Op grond van de onderzoeken van RPD en Voster en de informatie en inzichten die ik via mijn werk bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) heb verkregen, formuleer ik in dit artikel een indeling in - wat ik zal noemen - de *kern* van de culturele infrastructuur, de

uitgebreide culturele infrastructuur en de *alomvattend* culturele infrastructuur. Dit ringenmodel kan duiden op een overeenkomst tussen de manier waarop een stedelijke infrastructuur zich ontwikkelt en de wijze waarop een cultureel voorzieningenpatroon tot stand komt.

Van oudsher ziet men dat de kernvoorzieningen van een gemeente, zoals het stadhuis, de kerk en het hoofdpostkantoor, in het centrum van de bebouwde kom zijn gelegen. Ook het politiebureau en het spoorwegstation treft men doorgaans in de nabijheid van het centrum aan. Aanvullende openbare voorzieningen zoals scholen, ziekenhuizen en sporthallen worden meestal meer om het centrum heen gevestigd, dichterbij naar de stadsrand toe naarmate het algemene belang ervan als geringer wordt ervaren. Niet in ruimtelijke zin, maar als denkmodel kan men een culturele infrastructuur eveneens opvatten als een patroon dat begint met een aantal centrale functies, waaraan vervolgens andere voorzieningen worden toegevoegd al naar gelang daar in de lokale samenleving behoefte naar bestaat. Net zoals een stad is opgebouwd uit lagen, als schillen van een ui, buurt na buurt, van de oude kern naar buiten in steeds grotere concentrische ringen, zo bestaat een culturele infrastructuur wellicht uit diverse schillen, het resultaat van een langdurig ontwikkelingsproces.

De 'grenzen' tussen de drie conceptuele vormen van culturele infrastructuur zijn moeilijk te markeren. Bij benadering kunnen ze worden aangegeven aan de hand van informatie over het niveau van voorzieningen van kleinere en grotere gemeenten. Op grond hiervan kan indicatief worden vastgesteld dat er - anno 1996 - een eerste scheidslijn is bij de gemeenten van 25.000 à 30.000 inwoners. In gemeenten kleiner dan 30.000 inwoners bestaat de culturele

infrastructuur doorgaans uit een beperkt aantal herkenbare voorzieningen: een 'bewust' vormgegeven openbare ruimte, een aantal monumenten, een gemeente-archief, verenigingen voor amateurkunst, een bibliotheekvoorziening en een (vaak samen met andere gemeenten gesubsidieerd) instituut voor kunstzinnige vorming. Deze zes elementen vormen als het ware de 'harde kern' van de gemeentelijke culturele infrastructuur, een kern die in alle gemeenten aanwezig is, maar die in de kleinere steden en dorpen de hoofdschotel van het culturele menu vormt.

Van Deijck-Hofmeester en Raijmakers concluderen in *Kunst en cultuur in de kleine gemeenten: een onderzoek naar cultuurbeleid van gemeenten tot 30.000 inwoners* (1994) dat het culturele patroon van gemeenten tot 30.000 inwoners een 'opvallende homogeniteit' vertoont. Hun onderzoek levert waardevol materiaal op over de kenmerken van de kern van de culturele infrastructuur van gemeenten. Uiteraard zijn er uitzonderingen. Bijvoorbeeld als een gemeentebestuur grote ambities heeft (wanneer men wordt geïnspireerd door een rijk cultureel verleden), worden er soms extra elementen aan de kern toegevoegd. Bijvoorbeeld in gemeenten als Bergen in Noord-Holland (14.000 inwoners), Borne (22.000) en Hattem (12.000).

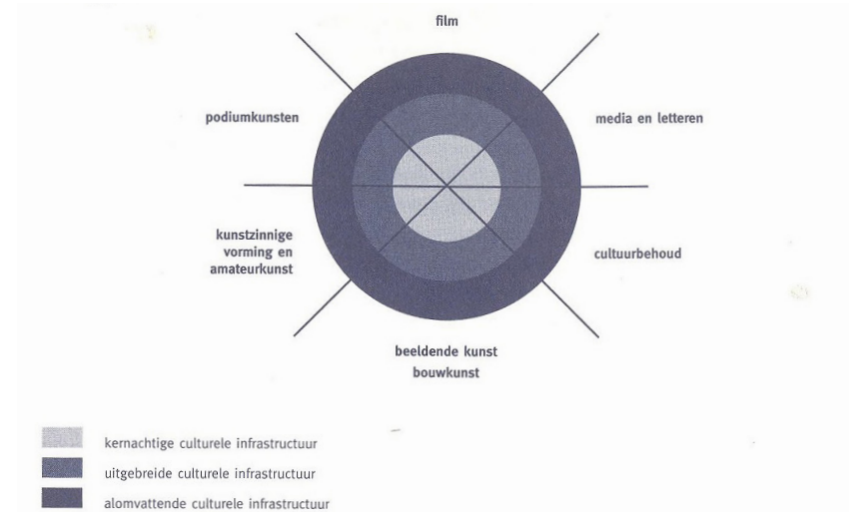
Een tweede scheidingslijn kan worden gelegd bij de 90.000 à 100.000 inwoners. Bij gemeenten van deze omvang ligt ongeveer de overgang van een uitgebreide naar een alomvattende culturele infrastructuur. Gemeenten tussen de 30.000 en 90.000 inwoners kenmerken zich door een cultureel voorzieningenpatroon dat, naast de zes eerder genoemde elementen die de 'harde kern' vormen, bestaat uit een oudheidkamer of museum, een lokale omroep, een multifunctionele podiumkunstaccommodatie en bepaalde voorzieningen op het terrein van de beeldende kunst. Het gaat hier om een soort 'gemiddelde pakket'. De gemeenten met weinig

culturele ambitie tenderen naar de kernachtige culturele infrastructuur van de kleinere gemeente. De meer ambitieuze gemeenten, denk bijvoorbeeld aan Deventer (67.000), Gouda (66.000) en Leeuwarden (86.000), hebben via extra inspanningen een meer omvattend pakket van voorzieningen gerealiseerd.⁴ Het voorzieningenpatroon dat de middelgrote gemeenten in stand houden zal ik hierna aanduiden met 'een uitgebreide culturele infrastructuur'.

De groep van gemeenten met meer dan 90.000 à 100.000 inwoners komt in belangrijke mate overeen met de groep van drieëntwintig stadsgewesten die in de *Structuurschets Stedelijke gebieden van 1985* centraal stond.⁵ Met uitzondering van enkele steden die in korte tijd een buitengewone groei hebben doorgemaakt, zoals Haarlemmermeer en Zoetermeer, kenmerken zij zich bijna zonder uitzondering door hun alomvattende culturele infrastructuur. De verschillen die zich binnen deze groep voordoen zijn eerder kwantitatief dan kwalitatief. Praktisch alle gemeenten boven de 100.000 inwoners beschikken over kwalitatief goede accommodaties voor podiumkunsten en een filmhuis. Musea voor moderne kunst zijn in bijna al deze steden aanwezig, hetzelfde geldt voor instituten voor kunstzinnige vorming. Sommige gemeenten hebben zelfs een lokale televisiezender.

De vier grote steden onderscheiden zich vooral door de hoeveelheid en de omvang van hun activiteiten en voorzieningen. Ze beschikken niet over soorten accommodaties of instellingen die in andere grotere steden volstrekt afwezig zijn. Voorzieningen die enig in hun soort zijn (bijvoorbeeld de landelijke omroep in Hilversum) of een unieke kwaliteit hebben (bijvoorbeeld de Amersfoortse 'architectuurwijk' Kattenbroek of het Rijksmuseum Kröller-Müller) zijn zeldzaam en komen niet alleen in de vier grote steden voor.

In het onderstaande schema is het indicatieve model van culturele infrastructuur globaal weergegeven.

voorzieningenniveau	media en letteren	cultuurbehoud	film
<i>Kern</i>	bibliotheek	monumenten en archieven	
<i>uitgebreid</i>	literaire activiteiten lokale omroep	natuur- of cultuurhistorisch museum	kleinere filmvertoners
<i>alomvattend</i>	stadstelevisie opdrachten/beurzen voor schrijvers	museum voor moderne kunst	filmhuizen voor artistieke films

voorzieningenniveau	kunstzinnige vorming/amateur-kunst	podiumkunsten	beeldende kunst en bouwkunst
<i>Kern</i>	amateurkunstverenigingen	festivals muziekschool kamer muziek oefenruimtes	vormgeving openbare ruimte expositieruimte architectuur
<i>uitgebreid</i>	lespunt kunstzinnige vorming	jazz/poppodium multifunctionele accommodatie	kunstuitleen
<i>alomvattend</i>	kunstvakonderwijs pluriform cursusaanbod	kleine zaal schouwburg theaterwerkplaats concertzaal kernpodia pop/jazzmuziek	ateliers soms centrum voor beeldende kunst

Mogelijke verklarende factoren

Wat zijn mogelijksterwijs de elementen die een indeling in het bovenstaande ringenmodel rechtvaardigen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het allereerst noodzakelijk om de factoren in kaart te brengen waarvan redelijkerwijs kan worden verondersteld dat ze van invloed zijn op de culturele infrastructuur van gemeenten. Vervolgens kan dan worden bezien of een of meerdere van deze factoren past in het ringenmodel.

De inkomsten van gemeenten

Sinds het midden van de vorige eeuw wordt de ontwikkeling van de financiële verhouding tussen de gemeenten en het rijk bepaald door een sterke beperking van het gemeentelijke belastinggebied ten gunste van algemene en specifieke uitkeringen van het rijk. De inkomsten van gemeenten komen uit drie bronnen (Raad voor de Gemeentefinanciën 1995, 69):

- eigen inkomsten zoals gebruikersbijdragen en belastingen (bijvoorbeeld leges, marktgeld, parkeergelden, rioolrechten, de onroerend-goedbelasting). In 1995 bedroegen deze tezamen 16,0 procent van de totale gemeentelijke baten;
- de algemene uitkering uit het Gemeentefonds: elke gemeente mag deze gelden vrij besteden. In 1995 was het aandeel van hiervan binnen de totale gemeentelijke inkomsten circa 33,2 procent;
- specifieke uitkeringen - ook wel 'geormerkt' geld genoemd - waarvan de besteding vooraf door de rijksoverheid is vastgelegd. In 1995 bedroeg dit 50,8 procent van de inkomsten.

Specifieke uitkeringen komen in de cultuursector nauwelijks voor (de enige doeluitkering die we kennen is de *Bijdrageregeling beeldende kunst en vormgeving* die de provincies en - dankzij een convenant tussen Interprovinciaal Overleg Cultuur en VNG - ook ongeveer veertig gemeenten in de

periode 1993-1996 van middelen voorziet). Bovendien genereren gemeenten relatief weinig eigen inkomsten. Het financiële draagvlak voor lokaal cultuurbeleid is dus grotendeels afhankelijk van de uitkeringen uit het Gemeentefonds.

Het voert te ver om hier uitgebreid in te gaan op de verdeelmaatstaven en verfijningen die het Gemeentefonds hanteert. De systematiek is op hoofdlijnen neergelegd in de *Financiële Verhoudingswet* van 1984 en komt op het volgende neer. Van het totale bedrag dat een gemeente ontvangt uit het Gemeentefonds, wordt 53,9 procent bepaald door het aantal woonruimten. Andere belangrijke criteria zijn het aantal inwoners (16,6 procent) en de bebouwde grondoppervlakte (9,3 procent). Voor het bepalen van het belang van het aantal woonruimten wordt uitgegaan van een groepsindeling en een schijventarief (het gemiddelde bedrag per woonruimte ligt per schijf hoger). De reden voor dit schijvensysteem is dat bepaalde gemeentelijke uitgaven bij het groeien van de omvang van de gemeente relatief toenemen. Te denken valt hierbij aan zaken als verkeersvoorzieningen, centrumfuncties en sociale structuren. Op basis van groepsindeling en schijventarief ontstaat er een duidelijke differentiatie in de inkomsten die gemeenten hebben. De inkomsten uit het Gemeentefonds lijken de meest bepalende factor voor de omvang en kwaliteit van de culturele infrastructuur te vormen.

Historische achtergrond

Een tweede factor voor de mogelijkheden van gemeenten op cultureel gebied wordt gevormd door de inspanningen in het verleden. Daar waar men in vroeger tijden in cultuur heeft geïnvesteerd (bijvoorbeeld in museum, schouwburg of bibliotheek), bestaat er thans een basis om op verder te bouwen. Een korte excursie door de historie leert dat gemeenten

die vroeger actief waren op cultureel gebied, ook heden nog een vooraanstaande positie innemen wat betreft de omvang en kwaliteit van hun culturele infrastructuur.

De bemoeienis van stedelijke overheden met cultuur dateert van de vijftiende eeuw, toen de Hollandse steden overgingen tot het organiseren en financieren van beiaard- en orgelbespelingen en openbare concerten door stadsmusici. Na de opheffing van de gilden in 1789 ontstonden de muziekkorpsen en stedelijke schutterijen die later, met steun van stadsnotabelen, werden omgezet in orkesten. Ook op andere terreinen van de cultuur waren steden vroeger al actief. In 1591 bijvoorbeeld nam het stadsbestuur van Haarlem het boekenbezit van het klooster over en richtte daarmee een stadsbibliotheek op.

Als gevolg van de opbloei van de economie, een verandering in de esthetische waardering, een groeiend nationaal besef en een verdiept inzicht in de economische en sociale betekenis van het culturele erfgoed, steeg in het laatste kwart van de vorige eeuw de lokale belangstelling voor kunst en cultuur. De eerste openbare leeszaal werd gesticht in Utrecht (1892). Kort daarop volgden Dordrecht (1898), Groningen (1903), Den Haag (1905), Leeuwarden (1906) en Rotterdam (1907). Het ging hier om bibliotheken met daaraan verbonden een leeszaal, aanvankelijk gefinancierd uit particuliere bronnen, maar al snel ook door de gemeente en (in toenemende mate) het rijk (Molendijk 1971).

In 1939 promoveerde de Amsterdamse sdap-wethouder van Kunstzaken en Onderwijs, Emanuel Boekman, op het proefschrift *Overheid en kunst in Nederland*. Deze dissertatie kan worden beschouwd als de eerste systematische studie naar de relatie van de overheid met kunst en cultuur. De studie van Boekman bevestigt het vermoeden dat de gemeenten die heden ten dage bekend staan om een uitgebreid en

veelzijdig patroon van culturele voorzieningen, hiervoor in het verleden de basis hebben gelegd. In de dissertatie is een tabel opgenomen die inzicht biedt in de uitgaven van veertien grote gemeenten in de jaren 1931 en 1939 ten behoeve van kunst.⁶ Slechts vijf gemeenten betaalden in 1931 mee aan hun schouwburg (Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Haarlem en Utrecht) en maar twee gemeenten gaven subsidie aan een vaste of eerste bespeler (Amsterdam en Den Haag). Alleen Amsterdam gaf subsidie aan het pensioenfonds voor toneelkunstenaars.

In 1939 bestonden er in Nederland zeven gemeentelijke schouwburgen; in Amsterdam, Den Haag, Arnhem, Groningen, Maastricht, Utrecht en Haarlem (Van Poelje 1954, 8). Alleen Amsterdam, Arnhem, Den Haag en Utrecht droegen evenwel bij in de exploitatietekorten. Wat betreft de muziek leverden de gemeenten een grotere inspanning. Maar liefst negen gemeenten gaven in 1931 (soms aanmerkelijke) subsidie aan een orkest. De opera kon rekenen op steun van de drie grote gemeenten, alsmede op een - weliswaar geringe - bijdrage van de gemeente 's-Hertogenbosch. Negen gemeenten ondersteunden in 1931 een museum of tentoonstellingsruimte, hetzij via bijdragen in de kosten van onderhoud van gebouwen en verzamelingen, hetzij via tegemoetkomingen in de salarissen of het beschikbaar stellen van gelden voor aankoop. Opdrachten aan kunstenaars werden in 1931 nog maar incidenteel verstrekt. Dit gebeurde alleen in Amsterdam, Den Haag en - opvallend - Maastricht, waar het gemeentebestuur f 1.965,- besteedde aan steun en opdrachten aan kunstenaars, in die tijd een aardig bedrag (Boekman 1989, 170-173).

Geografische ligging

Een derde factor voor de mogelijkheden van gemeenten op cultureel gebied is de geografische ligging. Als een gemeente een

centrumfunctie voor de regio vervult, zijn er voorzieningen aanwezig op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, communicatie, openbaar vervoer, verkeer en cultuur. In het begin van de jaren zestig gaf men inhoud aan het concept 'centrumfunctie' door Nederland in te delen in tachtig gebieden. Dit gebeurde op grond van de zogenaamde tussengemeentelijke forensenstromen, gebaseerd op de Algemene Volkstelling van 1960. Deze gebiedsindeling werd voor het eerst gebruikt voor de spreiding van scholen in de jaren 1970-1972. Een andere poging om Nederland in verschillende gebieden in te delen werd omstreeks 1970 ondernomen door de Coördinatiecommissie Regionaal Onderzoekprogramma (Corop) die het land op grond van sociaal-economische factoren verdeelde in veertig zogenaamde Corop-gebieden (een soort planregio's). In de *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening* (1988) werd de voorlopig laatste stap gezet door voor ons land negen (inter)nationale knooppunten aan te wijzen en daarnaast vier regionale.

Het aanduiden van centrale agglomeraties is op landelijk niveau van belang, maar is evenzeer cruciaal in het denken over regio en streek. Op alle niveaus vindt men gemeenten die een aantal functies, centraal voor een bepaald gebied, in zich verenigen.⁸ Te denken valt hierbij aan grote gemeenten als Alkmaar en Leiden, maar ook aan middelgrote gemeenten als Lelystad, Middelburg, en Roermond en kleinere steden als Coevorden, Gorinchem, Schagen en Winterswijk. In deze steden vindt men vaak een culturele infrastructuur die is afgestemd op het (regionale) publiek.

De samenstelling van de bevolking

Van Deijck-Hofmeester en Raijmakers wijzen erop dat ook de bevolkingssamenstelling van invloed kan zijn op de culturele ambities van gemeenten (1994, 19-21). Hiervoor is zowel de bevolkingsopbouw als de mate waarin deze

verandert van belang. Een eeuw geleden werd er in de gemeente in het algemeen zowel gewoond als gewerkt en, voor zover de tijd dit toeliet, gerecreëerd. Deze lokale gebondenheid is anno 1996 voorbij. Er zijn nieuwe vormen van, wat Van Engelsdorp-Gastelaars noemt, 'sociaal-ruimtelijke uitsortering' ontstaan. Geleidelijk aan zijn bevolkingsgroepen met een specifieke sociale signatuur, met name wat betreft hun inkomen, opleiding en status of het al of niet hebben van kinderen, gaan wonen in een omgeving die met hun maatschappelijke mogelijkheden en geambieerde levensstijl overeenstemt. Deze processen beperken zich niet alleen tot de grote steden en hun directe omgeving. Door de groeiende mobiliteit, de veranderende leeftijdsopbouw (meer ouderen), de immigratie en de afname van het aantal 'traditionele' gezinshoudens, is er - ook buiten de randstad - in toenemende mate sprake van een sociaal-ruimtelijke differentiatie tussen gemeenten en delen van gemeenten. Deze differentiatie uit zich vooral in woningtype, woonlastenniveau, bebouwingsdichtheid ter plaatse en de afstand ten opzichte van de meest nabijgelegen maatschappelijke voorzieningen (Van Engelsdorp-Gastelaars 1987). Dat deze ontwikkelingen van invloed zijn op het culturele klimaat en het belang van een cultuurbeleid ligt voor de hand.

Samenwerking

Een ander aspect waar Van Deijck-Hofmeester en Raijmakers op wijzen, is de factor samenwerking. Samenwerking op het terrein van cultuur kan tot verhoging van de kwaliteit van het culturele aanbod leiden, kan de effectiviteit van het beleid verbeteren en de efficiency vergroten. De praktijk leert dat er sprake is van verschillende vormen van samenwerking. Allereerst de intergemeentelijke samenwerking. Hoewel deze

vorm van coöperatie over het algemeen moeizaam tot stand komt en zich in de regel beperkt tot het organiseren van een regionaal aanbod van kunstzinnige vorming, leidt het gezamenlijk besturen en subsidiëren van bijvoorbeeld een muziekschool of creativiteitscentrum tot een verrijking van het culturele aanbod.

Ook kan de gemeente samenwerken met de provincie. Een groot aantal provincies ondersteunt gemeenten, hetzij financieel ten behoeve van projecten, manifestaties en dergelijke, hetzij inhoudelijk door middel van het vervullen van steunfunctietaken (de begeleiding van instellingen, kaderleden en beroepskrachten en het bevorderen van kwaliteit en samenwerking). Een actief provinciebestuur kan met name kleinere gemeenten een steuntje in de rug geven bij het ontwikkelen van nieuwe initiatieven en nieuw beleid.

De derde en van oudsher meest waardevolle partner voor gemeenten op het gebied van cultuur is het particulier initiatief. Veel gemeenten stemmen hun cultuurbeleid af op de initiatieven die in eerste instantie door het particulier initiatief zijn genomen. Daarnaast wordt het particulier initiatief vaak ingeschakeld als het subsidie en de overige inkomsten van culturele instellingen niet toereikend zijn. Het lokale bedrijfsleven kan met name behulpzaam zijn bij het opzetten van evenementen. Behalve meer financiële armslag, leidt dit ook tot een breder maatschappelijk draagvlak voor het lokale cultuurbeleid.

Aspiratieniveau

Een zesde en laatste factor die van invloed kan zijn op het culturele patroon van een gemeente, is het aspiratieniveau van de lokale gemeenschap en het lokale bestuur. Het 'verkopen' van de stad aan toeristen en bedrijven, maar ook aan delen van de eigen bevolking, is vanaf het midden van de jaren

tachtig steeds belangrijker geworden. Beleidsmakers benadrukken de specifieke plaatselijke kwaliteiten en het ideale economische vestigingsklimaat van hun stad. De cultuur moet niet alleen investeringen aantrekken, maar moet tevens de kwaliteit van het stedelijke leven (wonen, werken en recreëren) verbeteren en de herkenbaarheid van de gemeente bevorderen (Wijn 1994, 123-124). Maar er zijn ook gemeenten die juist niet in cultuur investeren. Specialisatie is immers ook mogelijk op het gebied van sport, recreatie of milieu. Gemeentebesturen onderkennen dat burgers genoeg hebben van eenvormigheid en dat er tussen gemeenten onderling meer verschillen mogen bestaan. Dat is duidelijk een verandering ten opzichte van het politiek-maatschappelijke klimaat dat tot het midden van de jaren tachtig dominant was.

Verklarende factoren in relatie tot het ringenmodel

Van een antwoord op de vraag hoe een model met drie ringen verklaard kan worden, is nog geen sprake. Daarvoor moet nader onderzocht worden in welke mate de geïnventariseerde factoren van invloed zijn op de culturele mogelijkheden van gemeenten in het algemeen en het geschetste ringenmodel in het bijzonder. Het meeste gewicht moet daarbij worden toegekend aan de factor financiën: dit blijkt de sterkste determinant voor de omvang en kwaliteit van de lokale culturele infrastructuur. De factoren historische achtergrond en geografische ligging lijken wat belang aangaat op een tweede plaats te komen. Het minst bepalend voor de lokale culturele infrastructuur lijken determinanten als de samenstelling van de bevolking, aspecten van samenwerking en het ambitieniveau van de lokale gemeenschap.

Een andere vraag luidt in hoeverre de genoemde factoren indirect - dus via de

zogenaamde 'intermediaire variabele' van de gemeenteschaal - de omvang van de lokale culturele infrastructuur bepalen. Er bestaat immers een rechtstreeks verband tussen de belangrijkste factor, de gemeentelijke inkomsten, en de schaal van een gemeente. Het financiële draagvlak hangt zoals gezegd vooral samen met het aantal woonruimten in een gemeente. Voor het bepalen van het gewicht hiervan wordt uitgegaan van een groepsindeling en een schijventarief. Ik wees daar al op. De thans gehanteerde schijven zijn de volgende: Groep A1: 0 - 3000 woonruimten; Groep A2: 3000 - 10.000; Groep A3: 10.000 - 30.000; Groep A4: 30.000 - 50.000; Groep A5: 50.000 - 84.000; Groep B, C, D, E: gemeenten Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Amsterdam.

Globaal kan gesteld worden dat het aantal inwoners per gemeente ongeveer drie keer zo groot is als het aantal woonruimten. Dit betekent dat de Financiële-Verhoudingswet grosso modo grenzen legt bij 10.000, 30.000, 90.000, 150.000 en 252.000 inwoners: vijf groepen van gemeenten alsmede vier steden die *hors catégorie* zijn. Een direct verband met het geschetste ringenmodel is er niet, maar evenmin kunnen er duidelijke tegenstrijdigheden worden gesignaleerd. De grenzen bij 30.000 en 90.000 zijn opvallend.

Er lijkt weinig verband te zijn tussen de cultuurhistorische achtergrond van een gemeente en de schaal. Kleine gemeenten kunnen een rijk (cultuurhistorisch) verleden hebben en grote gemeenten hebben soms nog maar een jonge geschiedenis (Almere, Lelystad, Nieuwegein, Zoetermeer, Haarlemmermeer et cetera).

De factor geografische ligging lijkt enigszins verstrend te werken op de rechtstreekse relatie tussen gemeentelijke inkomsten, schaal van de gemeente en de bestaande culturele infrastructuur. Zoals eerder aangegeven, beschikken kleinere gemeenten die een centrumfunctie voor de regio vervullen soms

over een onverwacht en naar omstandigheden omvangrijk cultureel voorzieningenniveau. Het aantal gemeenten dat dit type centrumfunctie vervult (Doetinchem, Emmen, Winschoten) blijft echter klein. Vanwege de grote dichtheid aan middelgrote steden zijn er in Nederland relatief weinig kleinere gemeenten die een groot achterland moeten 'bedienen'.

De factoren samenstelling van de bevolking, aspecten van intergemeentelijke samenwerking en het ambitieniveau van de lokale gemeenschap lijken wat los te staan van het verband tussen gemeentelijke inkomsten, schaal van de gemeente en culturele infrastructuur. Elk van genoemde factoren op zichzelf is onvoldoende krachtig om het culturele voorzieningenpatroon van een gemeente structureel te beïnvloeden. In geval deze factoren gelijkgericht zijn aan de factor gemeentelijke inkomsten, zijn er aanwijzingen dat er wel een extra werking van uit kan gaan. Bijvoorbeeld: een middelgrote forensengemeente in de periferie van een grote stad heeft vaak meer financiële armslag. In combinatie met een relatief rijke bevolking, een coöperatief ingesteld gemeentebestuur of een ambitieuze bestuurder kan dit leiden tot opmerkelijke uitbreidingen van de culturele infrastructuur (denk aan de schouwburgen in Voorburg en Zoetermeer). Ook bij kleinere gemeenten kunnen genoemde factoren versterkend werken. Soms is ook de omgekeerde beweging zichtbaar: een gemeente die op basis van zijn schaal veel inkomsten uit het Gemeentefonds heeft, maar die vanwege een bepaalde bevolkingssamenstelling, een gebrek aan samenwerking en/of een laag ambitieniveau is achtergebleven wat betreft cultureel voorzieningenniveau. In de praktijk komt het echter niet vaak voor dat genoemde drie factoren een andere richting opwerken dan de sterkste determinant, het financiële draagvlak.

Resumerend: er is geen lineaire relatie tussen

aan de ene kant de factoren die de potenties en ambities van gemeenten op cultureel gebied bepalen en aan de andere kant de aard en omvang van de culturele infrastructuur. Wel vertoont de meest bepalende determinant - de factor financiën - in zijn effect een aanwijsbare relatie met het ringenmodel. Nader empirisch onderzoek naar het ringenmodel kan meer licht werpen op de veronderstelde verbanden.

Het ringenmodel in relatie tot verschillende kunstvormen

In deze paragraaf bespreek ik een aantal kunstsectoren om na te gaan in hoeverre het ringenmodel hierop van toepassing is. Het terrein van de podiumkunsten biedt veel inzicht in de relatie tussen voorzieningen en schaal. Daarbij onderscheid ik enerzijds de vestigingsplaatsen van de diverse (grote en kleinere) gezelschappen en anderzijds de verschillende soorten accommodaties die beschikbaar zijn. Andere sectoren die aan bod komen zijn bibliotheken, cultuurbehoud,

amateurkunst en kunstzinnige vorming, film, theaters en beeldende kunst.

Vestigingsplaatsen van gezelschappen

Zoals al eerder opgemerkt is 85 procent van de 316 kunstproductie-instellingen die op grond van de *Cultuurnota 1993-1996* van het rijk structureel of incidenteel geld krijgen toebedeeld, gevestigd in de negen oorspronkelijke Vinex-knooppuntgemeenten. Er zijn eigenlijk geen grootschalige muziek-, dans-, toneel- of operagezelschappen die hun standplaats hebben in een gemeente met minder dan 115.000 inwoners.

Sinds de podiumkunstenoperatie in 1985 dragen de gemeenten (met uitzondering van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) niet meer financieel bij aan de grootschalige gezelschappen. Desondanks is het relevant om te bezien hoe voor 1985 het uitgavenpatroon van gemeenten op het terrein van podiumkunsten was. Onderzoek van de afdeling Sociaal-Geografisch en Bestuurskundig Onderzoek (sgbo) van de VNG levert het volgende beeld op:

Tabel 1. Netto-uitgaven absoluut en in percentages van gemeenten ten behoeve van de productie van podiumkunsten (beroeps en amateur) naar gemeentegrootte en per hoofd van de bevolking (begroting 1979).

Gemeentegrootte	< 5.000	5.000 - 10.000	10.000 - 20.000	20.000 - 50.000	50.000 - 100.000	100.000 - 200.000	> 200.000	totaal
Netto uitgaven voor	5.000	10.000	20.000	50.000	100.000	200.000	200.000	
<hr/>								
<i>Beroepstoneel,</i>								
- muziek, - zang en - dans in %	0,1	0,2	0,9	3,2	5,8	16,8	73,6	100
absoluut (x 1000 gld.)	90	179	808	2872	5205	15076	66049	90278
per hoofd van de bevolking <i>f</i>	0,12	0,11	0,32	0,85	2,72	8,46	33,70	
<i>Amateurtoneel,</i>								
- muziek, - zang en - dans in %	7,3	13,4	16,3	22,1	15,4	10,0	15,4	100
Absoluut (x 1000 gld.)	2134	3918	4765	6461	4502	2924	4502	29206
per hoofd van de bevolking <i>f</i>	2,91	2,32	1,90	1,92	2,36	1,64	2,26	

Het onderzoek van de VNG biedt tevens een tabel met de totale netto-uitgaven voor de podiumkunsten - beroeps- en amateurkunst en de categorie overige uitvoerende kunsten - per gemeente-grootte. Een vergelijking van de twee tabellen, zo stellen de onderzoekers, leidt tot twee conclusies. De netto-uitgaven voor de professionele podiumkunsten worden voor 90 procent door gemeenten met meer dan 100.000 inwoners gedaan en het bedrag per hoofd van de bevolking ten behoeve van de amateurpodiumkunst vertoont nauwelijks verschillen tussen gemeenten van verschillende grootte (VNG 1980, 9 e.v.).

Uiteraard is dit beeld door de podiumkunstoperatie van 1985 en de bijbehorende korting van drieënveertig miljoen gulden op het Gemeentefonds drastisch gewijzigd. Tegenwoordig dragen de gemeenten alleen - en vaak incidenteel - nog bij aan kleinschalige podiumkunstproducties. Hierover zijn op geaggregeerd niveau echter geen gegevens voorhanden.

Accommodaties

In 1996 staat er in zesennegentig gemeenten een schouwburg en/of concertzaal die is aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouw Directies (VSCD). Nagenoeg alle gemeenten met meer dan 45.000 inwoners hebben de beschikking over een VSCD-accommodatie. Dat geldt ook voor ongeveer de helft van de gemeenten tussen de 30.000 en de 45.000 inwoners. Deze cijfers geven aan dat het minimale draagvlak voor een behoorlijke podiumkunstaccommodatie ligt op circa 30.000 inwoners.⁸ Gemeenten groter dan 45.000 inwoners zien een theater of multifunctioneel cultureel centrum kennelijk als een onmisbaar onderdeel van hun culturele infrastructuur.

In 1988 bracht de VNG een notitie uit met de titel *Naar een model voor de spreiding van podiumkunsten*. Deze notitie bevat een model waarin op grond van tien criteria wordt aangegeven hoe in Nederland de spreiding van

toneel en ballet er volgens de gemeenten uit zou moeten zien.⁹ De notitie had tot doel een zogenaamde 'geconcentreerde spreiding' tot stand te brengen, dat wil zeggen een evenwichtig over het land gespreid netwerk van gemeenten waar een redelijk volledig aanbod aan zogenaamde grootschalige podiumkunsten zou kunnen worden gerealiseerd. Het ging om de voorstellingen van toentertijd de toneelgezelschappen Toneelgroep Amsterdam, Het Nationale Toneel, ro-theater en De Appel; de optredens van de dansgezelschappen Het Nationale Ballet en Nederlands Danstheater.

Uiteindelijk kwam de VNG voor het toneel op de volgende twintig concentratieplaatsen/gebieden uit: Groningen, Leeuwarden/Drachten, Assen/Emmen/Hoogeveen/Meppel (een voorbeeld van een samenwerkingsverband), Enschede, Apeldoorn/Deventer/Zutphen, Arnhem, Nijmegen, Utrecht, Hoorn/Alkmaar, Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Middelburg, Breda, Tilburg, Den Bosch, Eindhoven, Venlo en Maastricht/Heerlen. Wat betreft het ballet werden er zestien concentratieplaatsen aangewezen, onder meer vanwege het beperkte aantal grootschalige dansgezelschappen dat Nederland kent en de hoge eisen die aan de accommodaties gesteld moeten worden. De afvallers ten opzichte van het voorgaande rijtje waren: Assen/Emmen/Hoogeveen/Meppel, Hoorn/Alkmaar, Haarlem en Middelburg.

Uit deze opsommingen kan afgeleid worden dat de podiumkunsten met name een belangrijke plaats innemen binnen wat ik noemde de alomvattende culturele infrastructuur, de infrastructuur van gemeenten groter dan 90.000 à 100.000 inwoners. De reden hiervoor is ongetwijfeld de financiële last die met de instandhouding van kwalitatief hoogwaardige accommodaties gemoed is. In de onderstaande matrix wordt de gemeentelijke infrastructuur van podiumkunsten gerelateerd aan het ringenmodel.

Matrix: gemeentelijk podiumkunsten-infrastructuur

	Kernachtige culturele infrastructuur	Uitgebreide culturele infrastructuur	Alomvattende culturele infrastructuur
Accommodaties	- repetitie/ oefenruimte - buurthuis/ gemeenschapshuis - soms een openluchttheater	idem - schouwburg (annex multifunctioneel centrum) - soms een jazz-podium	idem - A-accommodatie: * schouwburg * concertzaal - zaal voor kleinschalige theaterproducties - danstheater - kernpodium popmuziek - podium voor niet-symfonische muziek
Voorstellingen	- uitvoeringen voor de jeugd - kamermuziek	idem - soms uitvoeringen van een professioneel toneelgezelschap - soms concerten van symfonieorkesten (professioneel danwel amateur; evt. in het kader van koorbegeleiding) - soms operette	idem - uitvoeringen van professionele toneelgezelschappen - concerten van symfonieorkesten - operette - soms uitvoeringen van professionele dansgezelschappen - heel soms opera - popconcerten - jazzconcerten - concerten niet-westerse muziek - heel soms concerten hedendaagse muziek
Gezelschappen	- amateurtoneelgezelschappen - harmonie, fanfare, brassbands - popgroepen	idem	idem - soms cofinanciering van: * toneelgezelschap * orkest * dansgezelschap (in 4 grote steden) - soms een gezelschap voor kindertheater - heel soms een gezelschap voor poppentheater of mime
Evenementen	- manifestaties/ - festivals	idem	idem

Bibliotheken

Het bibliotheekwezen bestaat in Nederland uit een fijn vertakt netwerk. Ook in de kleinste gemeenten is nagenoeg altijd een bibliotheekvoorziening (filiaal, bibliobus of anderszins) voorhanden. De omvang van een bibliotheek loopt in de regel parallel met de grootte van haar voedingsgebied, doorgaans een gemeente of een wijk. De bibliotheken leggen een groot beslag op het culturele budget van gemeenten. Gemeenten kleiner dan 30.000 inwoners gaven in 1992 aan kunst en cultuur gemiddeld f 680.000,- uit: circa 55 procent van dit budget, rond de f 371.000,- wordt gemiddeld besteed aan de bibliotheekvoorziening (Van Deijk-Hofmeester en Raijmakers 1994, 4-5).

Er zijn geen kwantitatieve gegevens beschikbaar over de relatie tussen gemeentegrootte en aard en omvang van de bibliotheekvoorziening. Wel is het belangrijk om hier op te merken dat in de *Wet op het specifiek cultuurbeleid* is vastgelegd dat de provincies (door middel van hun Provinciale Bibliotheekcentrale) verantwoordelijk zijn voor de directievoering en administratie van bibliotheken in gemeenten kleiner dan 30.000 inwoners. Vermeldenswaard is voorts dat in een dozijn grote steden zich een bibliotheek bevindt die een zogenoemde 'wetenschappelijke steunfunctie' vervult.

Cultuurbehoud

Musea, oudheidkamers of monumenten zijn in tal van kleine gemeenten te vinden. Van de gemeenten met minder dan 30.000 inwoners was volgens Van Deijk-Hofmeester en Raijmakers in 1992 93 procent actief op het terrein van cultuurbehoud (musea, oudheidkamers en monumentenzorg bij elkaar). Van die gemeenten gaf 63 procent een bijdrage aan een museum of oudheidkamer en ondernam 75 procent activiteiten op het gebied van de monumentenzorg (Idem, 6). Wat betreft de

musea is het moeilijk om vaste patronen te ontdekken. Nederland is het land met de grootste 'museumdichtheid' ter wereld, doch er bestaan geen eenduidige relaties tussen het inwonerstal van een bepaalde gemeente en de omvang of het type van musea. Behalve het feit dat in veel kleine gemeenten sprake is van initiatieven op museaal gebied valt het op dat musea voor moderne kunst - opvallend genoeg altijd gemeentemusea, dit in tegenstelling tot de musea voor oude kunst - in hoofdzaak voorkomen in gemeenten boven de circa 90.000 inwoners.

Amateurkunst en kunstzinnige vorming

Met name in de kleine gemeenten is de amateurkunst erg belangrijk. In 1994 waren naar optimistische schatting 6,5 miljoen mensen in Nederland op dit terrein actief (Knulst 1994). Vooral de kleine gemeenten steunen volop de verenigingen voor amateurkunst. Meestal gaat het daarbij om vormen die in groepsverband worden bedreven: de toneelvereniging, de harmonie, de fanfare, de drumband, het majorettenkorps, de volksdansvereniging, de koren. Veel gemeenten beschikken over een subsidieregeling voor de amateurkunst. Gemeenten kleiner dan 30.000 inwoners gaven in 1992 gemiddeld f 61.000,- aan deze sector uit. Sommige gemeenten leveren een wel heel bijzondere inspanning: de Friese gemeente Weststellingwerf (24.000 inwoners, een gemeente met vele kernen) ondersteunt maar liefst zesendertig verenigingen (Van Deijk-Hofmeester en Raijmakers 1994, 18).

Gemeenten subsidiëren in de regel ook de kunstzinnige vorming. Volgens het onderzoek van Deijk en Raijmakers behoort dit tot het kernpakket van vrijwel alle gemeenten. Maar liefst 90 procent van de kleine gemeenten geeft geld uit aan een muziekschool, een creativiteitscentrum of een centrum voor kunstzinnige vorming. In geval van enkele

gemeenten beperkt zich dit tot een bijdrage in de activiteiten van de basisscholen op het terrein van kunsteducatie.

Instituten voor kunstzinnige vorming bestaan niet in iedere gemeente. Ruim de helft van de kleine gemeenten met minder dan 30.000 inwoners die actief zijn op het terrein van de kunstzinnige vorming heeft een eigen centrum of muziekschool. Iets minder dan de helft van de kleine gemeenten werkt samen, met name in het kader van de Wet Gemeenschappelijke Regelingen. In een aantal gevallen kopen gemeenten diensten van een instelling in een naburige gemeente. Gemiddeld geven de gemeenten onder de 30.000 inwoners f 183.000,- uit voor hun voorziening op het terrein van kunstzinnige vorming (Idem, 8).

Filmtheaters

De onafhankelijke (gesubsidieerde) filmtheaters en filmhuizen hebben in de jaren tachtig een belangrijke groei doorgemaakt. Terwijl de commerciële bioscopen zich in toenemende mate bepaalden tot het vertonen van films voor een breed publiek, ontfermden de filmtheaters zich over de minder gangbare, artistiek waardevolle produkties. In de onderzoeken van Voster en de RPD komen de filmtheaters nog niet voor (in het RPD-onderzoek vormen de bioscopen wel een factor). Aan het begin van de jaren negentig hebben veertig grote en middelgrote gemeenten de beschikking over een accommodatie. De initiatieven variëren van volwaardige filmtheaters (in twintig steden) tot initiatieven in de sfeer van de filmhuizen en zaaltjes in cafés en culturele centra. Grosso modo kan gesteld worden dat in 1995 bijna alle gemeenten groter dan 85.000 à 90.000 inwoners actief steun gaven aan de vertoning van de artistiek waardevolle film.

Beeldende kunst

De beeldende kunst vormt een pluriform cultuurterrein. Anders dan bijvoorbeeld de filmhuizen, de centra voor kunstzinnige vorming en de podiumkunstaccommodaties zijn deze voorzieningen niet eenduidig aan een schaalniveau te koppelen. De beeldende kunst ontstaat en leeft voort dankzij een complex netwerk van instituten, accommodaties, commissies en dergelijke. Het is moeilijk om een ordening te ontdekken in dit conglomeraat van particulier initiatief en overheidsbemoeienis.

In de VNG-studie *Kunstbeleid en decentralisatie* uit 1981 zijn de elementen van het beeldende-kunstbeleid in de onderzochte gemeenten schematisch weergegeven. Een vergelijkbaar overzicht kan anno 1996 worden gemaakt op basis van de indeling kernachtige, uitgebreide en alomvattende culturele infrastructuur.

Bij de kleinere gemeenten kan nauwelijks gesproken worden van een infrastructuur op het terrein van beeldende kunst. Bij de middelgrote gemeenten ligt dit anders. Vaak is daar een kunstuitleen (zie hieronder), een centrum voor kunstzinnige vorming (met onder andere aandacht voor beeldende kunst) en een tentoonstellingsruimte. Met het oog op de inrichting van de openbare ruimte besteden veel middelgrote gemeenten aandacht aan sculpturen. Sommige gemeenten doen aan collectievorming, meestal gericht op de kunstenaars uit de eigen stad of streek. Voor een werkelijk alomvattende beeldende-kunstinfrastructuur mist het merendeel van de middelgrote gemeenten (zeg maar de 'onderste' helft, de gemeenten onder de 60.000 inwoners) het draagvlak. Wel zijn er dankzij het IPO/VNG-convenant inzake de beeldende kunst (waarin is geregeld dat veertig gemeenten in de

Voorzieningen op het terrein van de beeldende kunst

Kernachtige culturele infrastructuur	Uitgebreide culturele infrastructuur	Alomvattende culturele infrastructuur
* vormgegeven openbare ruimte * soms een galerie, op basis van particulier initiatief * tentoonstellingsruimte	idem * kunstuitleen * eigen gemeentelijke collectie (vaak gericht op plaatselijke kunstenaars) * centrum voor kunstzinnige vorming	idem * brede gemeentelijke collectie * beeldenroutes en -parken * werkplaatsen/ateliers * projecten, * kunstenaarscollectieven * gemeentelijke prijzen, bekroningen, aanmoedigingsgiften * museum voor hedendaagse beeldende kunst * manifestaties/festivals * soms een informatie/documentatie/bemiddelingsinstituut (b.v. Centrum voor Beelden-de Kunst) * soms een plaats voor een zgn. 'artist in residence'

Cultuurnotaperiode 1993-1996 geldt krijgt van de provincies) enkele gemeenten met minder dan 60.000 inwoners die onderdelen van de alomvattende infrastructuur in hun pakket hebben kunnen opnemen.¹⁰

Tot besluit een enkel woord over de centra voor kunstuitleen. Sedert het begin van de jaren tachtig hebben centra voor kunstuitleen een zodanig sterke ontwikkeling doorgemaakt dat zij een integraal onderdeel zijn gaan vormen van de culturele infrastructuur van grotere gemeenten. Omdat de kunstuitlenen geen rol

speelden in de studies van Voster en de RPD, biedt het overzicht van de spreiding van deze instellingen nuttige aanvullende informatie over het voorzieningenniveau van gemeenten.¹¹ Uit een overzicht uit 1995 blijkt dat in dat jaar in vijftien gemeenten een kunstuitleen was gevestigd, hetzij als zelfstandige instelling (aangesloten bij de FKU), hetzij in de vorm van een dependance. Het gaat hierbij nagenoeg uitsluitend om gemeenten met meer dan 40.000 inwoners. Uitzondering op deze regel vormen kunstuitlenen in de gemeenten Cuijk (18.000 inwoners), Roden (19.000) en Ermelo (26.000)

(CBS 1991). Van de grotere gemeenten was het in 1995 alleen Amersfoort dat niet over een kunstuitleen beschikte (FKU 1995).

Balans

Hierboven is verkend in hoeverre de patronen die zich aftekenen in het voorzieningenpatroon binnen de diverse deelsectoren van de cultuur enige samenhang vertonen met het in dit artikel gepresenteerde ringenmodel. Harde conclusies kunnen op basis van het beschikbare materiaal niet getrokken worden. Wel laat deze verkenning een eerste voorzichtige balans toe: de korte excursie langs de deelterreinen leidt niet tot falsificatie van het ringenmodel. Wel is het evident dat het schematische karakter van het model afbreuk doet aan de veelvormigheid van de werkelijkheid. Daarvoor is het echter ook een model. Op de meeste cultuurterreinen is sprake van een bescheiden correlatie tussen enerzijds het ringenmodel en anderzijds de voorzieningenpatronen die gemeenten in stand houden. Alleen de beeldende-kunstsector is duidelijk te divers in verschijningsvormen om een verantwoorde koppeling aan bepaalde gemeentelijk schaalniveaus aannemelijk te maken. Zoals al eerder aangegeven, zal er meer en gedetailleerder onderzoek nodig zijn om definitieve uitspraken te doen over de validiteit van het ringenmodel.

Cor Wijn

was in 1996 coördinator onderwijs- en cultuurbeleid bij de Vereniging van Nederlandse Gemeenten

Noten

1. Tegenover de gemeentelijke uitgaven staat ook een bescheiden hoeveelheid inkomsten. Netto geven de gemeenten f 98,- uit voor cultuur, tegen f 77,- voor sport.
2. Dit waren Alkmaar, Amersfoort, Apeldoorn, Delft, Dordrecht, Haarlem, Hilversum, Leiden, Middelburg, Den Bosch en Vlaardingen.
3. Anno 1996 hebben gemeenten er ten opzichte van 1967 gemiddeld zo'n 25.000 inwoners bijgekregen.
4. Genoemde steden beschikken bijvoorbeeld over een filmhuis en over een schouwburg en/of concertzaal die is opgenomen in het spreidingsmodel van de VNG.
5. De *Structuurschets Stedelijke Gebieden* gaf op bepaalde aspecten (onder meer bevolkingsspreiding) uitwerking aan de van 1979 daterende *Derde Nota Ruimtelijke Ordening*.
6. Dit zijn Amsterdam, Arnhem, Assen, Eindhoven, 's-Gravenhage, Groningen, Haarlem, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Maastricht, Middelburg, Rotterdam, Utrecht en Zwolle.
7. M. Wagener wijst in dit verband op de centrale-plaatsentheorie van de geograaf Christaller: er bestaat een hiërarchie van nederzettingen van verschillende grootte en met verschillende functie. Christaller heeft het in dit kader over primaire, secundaire, tertiaire en kwartaire centra (Wagener 1994, 49).
8. Natuurlijk zijn er uitzonderingen die de regel bevestigen, denk aan de Lochemse schouwburg (18.500 inwoners), cultureel centrum De Klinker in Winschoten (19.000 inwoners) en De Koornbeurs in Franeker (20.500 inwoners).
9. In totaal hanteerde de VNG tien criteria voor het selecteren van vijftien à twintig concentratieplaatsen/gebieden: het inwonertal, het verzorgingsniveau volgens het RPD-onderzoek *Hiërarchie van kernen* uit 1980, de stedelijke knooppunten volgens de *Vierde Nota Ruimtelijke Ordening*, de concentratieplaatsen in de bespelingsovereenkomst tussen WVC, Vereniging van Nederlandse Toneelgezelschappen (VNT) en VSCD van 1985, het voorzieningenniveau volgens VNG-onderzoek, de kwaliteit van de accommodaties op basis van VSCD-gegevens, de geschiktheid voor grootschalige dans, de aanwezigheid van samenwerkingsverbanden met andere plaatsen, het aantal toneelvoorstellingen in eerdere seizoenen en het aantal balletvoorstellingen in eerdere seizoenen.
10. De volledige lijst van gemeenten uit het IPO/VNG-convenant luidt: Groningen, Leeuwarden, Smallingerland, Assen, Emmen, Almelo, Deventer, Enschede, Hengelo, Zwolle, Arnhem, Apeldoorn, Ede, Nijmegen, Almere, Lelystad, Amersfoort, Zeist, Alkmaar, Amstelveen, Haarlem, Haarlemmermeer, Hilversum, Zaanstad, Delft, Dordrecht, Gouda, Leiden, Vlaardingen, Schiedam, Spijkenisse, Zoetermeer, Middelburg, Vlissingen, Breda, Eindhoven, Helmond, 's-Hertogenbosch, Tilburg, Maastricht, Heerlen. Deze lijst kwam op basis van onderhandelingen tot stand.

De vier grote steden hebben een eigen overeenkomst met het ministerie van OCenW.

11. Aangetekend moet worden dat een kunstuitleen doorgaans ook in substantiële mate subsidie ontvangt van een provincie. Dit laat het betoog evenwel onverlet.

Literatuur

- Blank, H. *Cultuur en steden: een studie naar de ontwikkelingen van kunst en cultuur in een aantal Nederlandse steden en de internationale betekenis van Nederland op cultureel gebied. Kwantitatieve studie ter ondersteuning van de Ruimtelijke Verkenningen 1988 van de Rijksplanologische Dienst*. Rotterdam: Rijksplanologische Dienst, 1988 (ongepubliceerd).
- Boekman, E. *Overheid en kunst in Nederland*. Amsterdam: Boekmanstichting/Van Gennep, 1989.
- CBS. *Sociaal-culturele berichten 1991-8*. Kunstuitleen 1989. Voorburg/Heerlen 1991.
- CBS. *Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad - 31 mei 1947 en 30 juni 1956*. Zeist: Uitgeversmaatschappij W. de Haan n.v., 1958.
- Deijck-Hofmeester, C. van en W.-J. Raijmakers. *Kunst en cultuur in de kleine gemeenten: een onderzoek naar cultuurbeleid van gemeenten tot 30.000 inwoners*. Utrecht: Adviesbureau R & H, 1994.
- Engelsdorp-Gastelaars, R. van. 'Levensstijlen, levensomstandigheden en het sociale klimaat in buurten'. In: *Sociaal beheer van buurten*. Den Haag: VUGA, 1987.
- FKU. *Beleidsplan 1997-2000 'Kiezen en delen'*. Den Haag 1992. *Gemeentelijke uitgaven voor podiumkunsten*. Den Haag: VNG afdeling sgbo, 1980.
- Jaarboek Gemeentefinanciën 1995*. Den Haag: Raad voor de Gemeentefinanciën, mei 1995, bijlage 1 behorend bij deel 3.
- Julien, R.L.C.I. en L.T. Rozema. *Gemeentelijk kunstbeleid vergeleken: onderzoek naar omvang en aard van het kunstbeleid van 27 Nederlandse gemeenten, waaronder 16 knooppuntgemeenten*. Groningen: Faculteit Bedrijfskunde Rijksuniversiteit Groningen, 1991.
- Knulst, W. *De kunstzinnige burger*. Uitgave van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1994.
- Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur. *Cultuurbeleid in Nederland: Nationaal rapport in het kader van het Europees programma voor de evaluatie van nationaal cultuurbeleid*. Rijswijk, 1993.
- Molendijk, H. *De overheid en de cultuur: hand- en leerboek der bestuurswetenschappen deel 16*. Alphen aan den Rijn: Samson, 1971.
- Nuis, A. 'Verantwoordelijkheid voor cultuur hoort vooral bij stadsbesturen, dit is helderder dan bij provincie of landsdeel'. In: *Binnenlands Bestuur*, 8 mei 1992.
- Poelje, G.A. van. 'De culturele taak van de gemeente'. In: *Wet en wezen: uit de geschriften van prof.dr. G.A. van Poelje over de Nederlandse gemeente*. Alphen aan den Rijn: Samson, 1954.

Rijksplanologische Dienst Afdeling Informatievoorziening. *Hiërarchie van kernen 1979*. Zwolle, 1980.

Voster, W. *De cultuur-geografische indeling van Nederland: een beredeneerde hiërarchie van culturele gebieden en centra*. Rotterdam: Universitaire Pers, 1967.

Wagener, M. *Kunstgreep of Toverkunst? Kunst en cultuur in het stedelijk beleid van zes Nederlandse gemeenten*. Utrecht, 1994 (Doctoraalscriptie).

Wijn, C.H. 'Herverkaveling van Nederland laat cultuur niet ongemoeid'. In: *Boekmancahier*, jrg. 6, 1994, nr. 20, 116-130.

Bibliografische gegevens

Wijn, C. (1996) 'De culturele infrastructuur van gemeenten: een verkenning'. In: *Boekmancahier*, jrg. 8, nr. 27, 41-59.